

СТРУКТУРА ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ

Розкривається еволюція розуміння вченими юридичної конструкції правових інститутів взагалі та фінансово-правових зокрема, з'ясовуються характерні особливості структури фінансово-правових інститутів.

Ключові слова: юридична конструкція, правовий інститут, фінансово-правовий інститут, структура фінансово-правового інституту.

Постановка проблеми. Якби якісно виокремлені, самодостатні фрагменти фінансово-правової дійсності не аналізувати, – а це різні інститути фінансового права, – ми неодмінно будемо бачити, що їх внутрішня система не хаотична, а відповідно структурована, наскрізь пронизана жорсткими юридичними конструкціями. І чим адекватніше відображає дана конструкція правову природу відповідних суспільних відносин, тим ефективніше позитивне регулювання цих відносин.

Одним із найголовніших завдань кожної галузевої юридичної науки А.Ф. Черданцев вбачав у розробці "найбільш типових і детальних конструкцій для кожної галузі науки і права, що, – на його думку, – збагатить інструментарій не лише кожної галузевої науки, але й законодавця та юрисдикційні органи" [24, с.19].

Ступінь наукової розробки проблеми. Юридичні конструкції виникли ще у Стародавньому Римі. Саме в той період часу були створені досконалі юридичні конструкції багатьох правових явищ, які запозичені сучасним правом та правознавством. Однак теорії юридичних конструкцій ні стародавні римські юристи, ні їх безпосередні наступники не створили. Вони ставилися до юридичних конструкцій як до своєрідного мистецтва і досягли в цьому блискучих результатів.

Перші наукові концепції, а пізніше й теорії юридичних конструкцій у праві з'явилися в ХІХ ст. і одержали найбільший розвиток у Німеччині. Безумовне лідерство у розробці теорії юридичних конструкцій у Німеччині другої половини ХІХ ст. належало соціологічній школі права, яка виборолала його в історичної школи права. Зокрема, найголовнішим положенням Р. Ієрінга, яке він обґрунтовує у праці "Юридична техніка», є те, що він пов'язує поняття "юридичної конструкції" з правовим інститутом. "Правовий інститут, – пише він, – є не простим збирищем окремих правоположень, що стосуються одного і того ж відношення, а чимось природно відмітним від нього. Положення права – матерія ... вони мають лише матеріальне існування; інститути ж права

являють собою сутності, логічні індивідуальності, юридичні тіла, ми охоплюємо і наповнюємо їх уявленнями про індивідуальне буття і життя. Вони виникають, гинуть, діють, вступають у зіткнення з іншими, вони мають свої завдання, цілі, яким служать, і відповідно цьому – своєрідні сили і властивості і т.д..." [13, с.359]. На завершення Р.Ієрінг виводить три закони юридичної конструкції [13, с.375].

На рубежі ХІХ – ХХ ст. інтерес юриспруденції в цілому та в певній мірі галузевих юридичних наук до питань юридичної конструкції в силу виходу на провідні місця проблем філософії права, методології права, загальної теорії права почав помітно знижуватись і у 20–50-ті роки ХХ століття майже зовсім зник. Останнє було особливо характерним радянській юридичній науці цього періоду. Він почав відроджуватись із 60-х років ХХ ст., однак на зовсім іншій методологічній основі, нових доктринальних підходах до проблем юридичної конструкції.

Чи не найголовнішою спільною рисою наукових робіт цього періоду з питань юридичних конструкцій можна назвати вихід тлумачення поняття юридичної конструкції за класичні межі та вільне тлумачення природи цього поняття. Зокрема, на початковому етапі цього періоду, в 60-і роки ХХ ст. одними радянськими вченими-юристами юридична конструкція ототожнювалась з логічною дедукцією, іншими – з граматичною конструкцією нормативних приписів та теоретичними положеннями щодо правових норм [17, с.139-141], третіми – зі способом регулювання суспільних відносин [25, с.106-110] тощо. Поступово провідною тенденцією спочатку радянської, а після неї пострадянської юриспруденції щодо юридичної конструкції стало тлумачення її як засобу юридичної техніки [24, с.121; 15, с.374; 4, с.162-163; 21, с.147].

Мета статті полягає в аналізі ступеня наукової розробки проблеми, визначенні особливостей юридичної конструкції фінансово-правових інститутів, аналізі структури фінансово-правових

інститутів як невід'ємної характеристики їх правової природи.

Виклад матеріалу дослідження. У пост-соціалістичній юриспруденції розробка теоретико-методологічних проблем юридичних конструкцій дещо активізувалась. У науці фінансового права та власне чинному фінансовому праві пост-соціалістичних країн найбільш розробленою з-поміж усіх юридичних конструкцій є юридична конструкція податку. Зокрема, І.І.Бабін вважає, що термін «юридична конструкція податку» вказує на об'єктивно складну внутрішню будову податку та її законодавче закріплення. Зміст терміна «юридична конструкція податку» у податковому праві відповідає загальноприйнятому значенню поняття "юридична конструкція" у юриспруденції в цілому. Поняття "юридична конструкція податку" у структурному аспекті містить елементи юридичної конструкції податку (фіскальні елементи, організаційні елементи, захисні елементи), а в більш повному функціональному зрізі охоплює також внутрішні та зовнішні зв'язки як окремих елементів, так і їх груп між собою та із середовищем [7, с.217].

С.Г. Пепеляєв зазначає, що хоча й число податків велике та різноманітна їхня структура, тим не менше, складові юридичного складу податку – так він іменує юридичну конструкцію податку – мають універсальне значення [18, с.92-93].

Законодавець РФ сутність юридичної конструкції податку виклав у статті 17 Податкового кодексу РФ, у якій він виділив наступні елементи оподаткування: об'єкт оподаткування; податкова база; податковий період; податкова ставка; порядок обчислення податку; порядок та строки його сплати. Проте у повній мірі законодавче регламентування юридичної конструкції податку в РФ може бути зрозумілим тільки у сукупному розгляді цієї статті та статей глави 8 Податкового кодексу РФ, у яких законодавець розкриває юридичний зміст кожного з названих елементів оподаткування та вказує на їх функціональну роль у механізмі правового регулювання податків [3, с.12, 27-41].

Вітчизняний же законодавець у нещодавно прийнятому Податковому кодексі України віддає перевагу непослідовному регулюванню елементів оподаткування. Так, при аналізі юридичних конструкцій трьох видів податків, зокрема ПДВ, податку з прибутку підприємств та податку з доходів фізичних осіб, очевидним фактом стала значно більша відмітність юридичних конструкцій цих трьох різних податків, ніж їх спільність, хоча правова природа та сутність регулювання усіх податків однакові [2, ст. 109-230].

Як стверджує Д.В. Вінницький, "Юридичні конструкції – це особливі правові явища, які не охоплюються загальним поняттям норми і являють собою органічні елементи нормативної системи в цілому, свого роду структурні схеми, моделі побудови нормативного матеріалу" [9, с.55]. На його думку, роль юридичних конструкцій проявляється у декількох площинах: по-перше, формування юридичних конструкцій є певним показником логічної структури податкового права, що відображає логіку побудови відповідних суспільних відносин; по-друге, юридичні конструкції несуть певне ідейне навантаження, що визначає їх зв'язок з принципами правового регулювання; по-третє, розвиток системи нормативного закріплених юридичних конструкцій свідчить про високу міру організації нормативного матеріалу і з цієї точки зору вони виступають одним з аспектів юридичної техніки [9, с.55].

У загальнотеоретичних і методологічних дослідженнях останнього часу підкреслюється, що у зв'язку з розвитком теорії юридичних конструкцій традиційне "двофокусне" уявлення про право "відношення – норма" вимагає трансформації його у трьохфокусне – "відношення – конструкція – норма". Тобто юридична конструкція визнається і як фактично обрана типова модель суспільної поведінки, з одного боку, і як її позитивне закріплення, з другого боку. "У цьому сенсі, – зазначає М.М. Тарасов, – юридичні конструкції стають особливим способом зв'язку, що забезпечує відповідність приписів позитивного права природі відносин, що регулюються" [22, с.245].

Юридична конструкція визначається видом суспільних відносин, але може бути змінена по різним мотивам законодавця. Тісно пов'язана з цим питанням і проблема структури фінансово-правового інституту. "Ззовні", у взаємозв'язках з іншими підрозділами правової системи, фінансово-правовий інститут являє собою цілісне, неподільне утворення, єдину правову спільність. Проте, ця цілісність та неподільність існує тому, що окремі фінансово-правові норми пов'язані не тільки однорідністю фактичного змісту, інтелектуально-вольовою, юридичною єдністю, але й певною внутрішньою організацією. Іншими словами, кожен фінансово-правовий інститут має свою структуру. Слово "структура" походить від латинського *structura* (побудова, розташування, порядок) і означає сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей при зовнішніх і внутрішніх змінах.

Структура явища – це те, що залишається стійким при різноманітних перетвореннях [8, с.657].

Згідно з С.С. Алексєєвим, для структури правового інституту характерні: 1) наявність комплексу "рівноправних" нормативних приписів; 2) певна, як правило, юридична неоднорідність приписів; 3) об'єднання всіх норм стійкими, закономірними зв'язками, які виражені в загальних приписах, а головне – в юридичній конструкції. Остання з перелічених ознак на його думку є вирішальною [6, с.31]. З огляду досліджуваної нами проблеми зазначимо, що фінансово-правовий інститут, будучи первинною правовою спільністю, складається з правових норм так само, як і галузь фінансового права складається з правових інститутів. Не будь-яке довільне сполучення правових норм створює нове якісне утворення – фінансово-правовий інститут, а сукупність норм, пов'язаних між собою своїм юридичним змістом і безпосереднім відношенням до суспільних відносин, що ними регулюються. Саме ця остання якість і визначає належність правової норми до конкретного фінансово-правового інституту. Існує досить жорстка залежність норм, які складають фінансово-правовий інститут від фінансових відносин, що утворюють опосередкований ними економічний інститут. Тому, на нашу думку, не слід визнавати фінансово-правовим інститутом ті правові утворення, що складаються, згідно С.С. Алексєєву, з комплексу "рівноправних" правових приписів [6, с.124]. Нам здається, що кількісний критерій тут неприпустимий. Теоретично фінансово-правовий інститут (як і інститут права взагалі) може складатися і з однієї правової норми, якщо вона забезпечує самостійний регулятивний вплив на певну ділянку правових відносин. Однак практично таких інститутів не існує, оскільки одинична правова норма не у змозі охопити всі аспекти опосередкованого фінансового правовідношення.

Структурність властива всім інститутам фінансового права. Вона забезпечує, так би мовити, еластичність, динамічність фінансового права як суспільного феномену в цілому, є запорукою спеціалізації та інтеграції усіх якісно виокремлених масивів фінансово-правових норм. У цьому переконує також наявність субінститутів фінансового права. Більшість фінансово-правових інститутів складаються з декількох однопорядкових правових норм, що дозволяє забезпечити різносторонній вплив на конкретний вид чи сторону фінансових відносин. Таким же характером відзначаються і норми, що утворюють субінститути складних фінансово-правових

інститутів. У науці фінансового права давно було помічено, що у зв'язку зі складною системою відносин, які регулюються нормами фінансового права, існує об'єктивна необхідність виділення ще одного рівня правового утворення – субінститутів фінансового права, які не є самостійними, а завжди належать до певного інституту фінансового права [12, с.77; 10, с.11].

Кожний фінансово-правовий інститут складається з неоднорідних правових норм, завдяки яким забезпечується повнота регулювання певної сукупності фінансових відносин. У зв'язку з цим фінансово-правовий інститут містить в собі різноманітні види фінансово-правових норм – дефінітивні, уповноважуючі, зобов'язуючі, забороняючі та інші, які в комплексі забезпечують всі аспекти правового регулювання певної групи фінансових відносин. Як наслідок – кожний фінансово-правовий інститут унікальний, виконує лише йому притаманні функції та не дублюється іншими структурними елементами системи фінансового права. С.С. Алексєєв виділяє також таку обов'язкову ознаку правового інституту, як об'єднання всіх норм стійкими закономірними зв'язками, що виражені в загальних приписах, а головне – в юридичній конструкції, тобто своїм законом зв'язку елементів, що виражає системну цілісність, стійку композицію елементів [6, с.124].

Що ж стосується юридичної конструкції фінансово-правових інститутів, то, насправді, більшість з них мають схожий типовий характер. Так, норми, які утворюють фінансово-правові інститути, характеризуються юридичною єдністю. Як цілісне утворення інститут фінансового права відзначається єдністю змісту, яка проявляється в тому, що норми, які входять до складу правового інституту, утворюють єдиний комплекс, виражаються в загальних положеннях, правових принципах, специфічних правових поняттях, в силу чого утворюють особливий режим правового регулювання, що характерний для даного виду фінансових відносин. Наприклад, фінансово-правові норми, що утворюють бюджетне право, відображаються в таких поняттях як "бюджет", "бюджетна система", "бюджетний процес", "бюджетна класифікація" та ін. Стосовно інституту податкового права, то в якості загальних приписів виділяють законодавчо закріплені принципи податкового права, принципи оподаткування [2, ст.4], що пронизують юридичну конструкцію по кожному окремому інституту податкового права. Ці загальні норми поширюються на всі види податків.

Зміст фінансово-правового інституту прийнятий також загальними юридичними началами, ідеями. Тому не випадково в достатньо розвинених інститутах фінансового права, які відзначаються високим рівнем кодифікації, нормативних узагальнень, фінансово-правові інститути "очолюються" нормами-принципами, сформульованими безпосередньо в тексті нормативно-правових актів. Наприклад, інститут бюджетного процесу "очолюється" нормою-принципом, вміщеною в статтю 7 Бюджетного кодексу України, яка визначає принципи побудови бюджетної системи України [1, ст.7]. Інститут податкового права "очолюється" нормами-принципами, викладеними у статтях 4, 6, 7 Податкового кодексу України, і які визначають основні засади податкового законодавства України, поняття податку і збору, загальні засади встановлення податків і зборів в Україні [2, ст. 4,6,7].

Фінансово-правові інститути також відзначаються нормативною відокремленістю, тобто групуванням правових норм у главах, розділах, частинах закону або іншого нормативного акта. Логічна послідовність, досконалість закону передбачає таку диференціацію його змісту, яка визначається якісною відокремленістю тієї або іншої сукупності правових норм. А така якісна відокремленість якраз і охоплюється поняттям фінансово-правового інституту. Однак зовнішнє відокремлене закріплення фінансово-правових інститутів у системі законодавства не є, на наш погляд, їх обов'язковою ознакою, на якій наполягають окремі автори [19, с.182; 6, с.126].

Висновки. Із аналізу категорії "юридична конструкція" можна зробити висновок, що юридична конструкція фінансово-правового інституту - це закон зв'язку елементів (фінансово-правових норм), який виражає стійку композицію елементів, що відповідає різним видам фінансово-правових інститутів, тобто слугує ознакою, яка дозволяє відрізнити інститути фінансового права з погляду їх внутрішньої форми (структури). Ведучи мову про структуру фінансово-правового інституту, необхідно пам'ятати, що не слід зводити сутність даного явища тільки до сукупності фінансово-правових норм. Функціональне призначення кожного фінансово-правового інституту проявляється лише при взаємодії всіх елементів системи права і потребує врахування таких соціальних аспектів як політична спрямованість, соціальна цінність, ідеологічний зміст, психологічний вплив, інформаційне навантаження та інші. Ці якості проявляються у змісті всіх фінансо-

во-правових інститутів і відображаються у структурній специфіці кожного з них.

Список літератури

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456- VI // ВВР, 2010. - № 50-51. - Ст.572.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI із змінами, внесеними згідно із Законом № 2856-VI (2856-17) від 23.12.2010 // zakon1/rada/gov/ua.
3. Налоговый кодекс Российской Федерации (в 2-х частях). - М.: Инфра-Норма, 2003. - 577 с.
4. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права. Вып. 3. - Свердловск, 1965. - 212 с.
5. Алексеев С.С. Право: азбука - теория - философия: Опыт комплексного исследования. - М.: Статут, 1999. - 712 с.
6. Алексеев С.С. Структура советского права. - М., 1975. - 263 с.
7. Бабін І.І. Юридична конструкція податку. Монографія. - Чернівці: Рута, 2008. - 272 с.
8. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарёва, В.Е. Крутских. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА - 2002. - 703 с.
9. Винницкий Д.В. Юридическая конструкция элементов налогообложения в российском налоговом праве // Государство и право. - 2004. - № 9. - С.55-63.
10. Вишневецький В.М. Система фінансового права України в умовах переходу до ринкової економіки. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Київ, 2001. - 22 с.
11. Дзейко Ж.О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження: Монографія. - К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. - 360 с.
12. Ермакова Т.С. О системе советского фінансового права // Известия высших учебных заведений. Правоведение. - 1975. - №2. - С.72-79.
13. Иеринг Р. Избранные труды. В 2 т. Т. II. - СПб.: Изд-во Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2006. - 547 с.
14. Иоффе О.С. Структурные подразделения системы права (на материалах гражданского права) // Ученые записки ВНИИСЗ. Вып. 14. - М., 1964. - С.45-60.
15. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. - М.: Госюриздат, 1961. - 381 с.
16. Кучерявенко Н.П. Налоговое право. Учебник. - Харьков: Легас, 2001. - 532 с.

17. Малькевич В.В. Об одной правовой конструкции // Вопросы философии. – М., 1965. – № 6. – С.139-141.
18. Налоговое право: Учебник / Под ред. С.Г. Пепеляева. – М.: Юристъ, 2003. – 590 с.
19. Общая теория права: Учебник для юрид. вузов / Под общей ред. А.С. Пиголкина. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1996. – 383 с.
20. Орлюк О.П. Фінансове право. Акад. курс: підручник / О.П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.
21. Пиголкин А.С. Подготовка проектов нормативных актов. – М.: Юрид. лит-ра, 1968. – 312 с.
22. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург, 2000. – 264 с.
23. Финансовое право / Под ред. Е.А. Ровинского. – М.; 1971. – 360 с.
24. Черданцев А.Ф. Юридические конструкции, их роль в науке и практике // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – Ленинград, 1972. – №3. – С.12-19.

Стаття надійшла до редколегії 30 листопада 2010 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" відповідальним секретарем Р.О. Гаврилюк.

L.V. Vakaruk

Structure of financial-and-legal institution

Summary

The article is dedicated to complex research the structure of financial-and-legal institutions. Evolution of understanding the legal construction of financial-and-legal institutions is investigated. The main signs of financial-and-legal institutions structure are exposed in accordance with ukrainian, foreign legislation and scientific literature.

Key words: legal construction, legal institution, financial-and-legal institution, structure of financial-and-legal institution.

L.V. Vakaryuk

Структура фінансово-правового інституту

Аннотация

Раскрывается эволюция понимания учёными юридической конструкции правовых институтов, в общем, и финансово-правовых в частности, выясняются характерные особенности, присущие структуре финансово-правовых институтов.

Ключевые слова: юридическая конструкция, правовой институт, финансово-правовой институт, структура финансово-правового института.